Samenvatting van de cursus C.7-5: Elementen van Cultuurfilosofie (1994-1995)

Algemeen

Deze cursus onderzoekt het fenomeen cultuur als het geheel van middelen, waarden en betekenissen waarmee de mens de werkelijkheid begrijpt en de opgaven van zijn bestaan oplost. Vertrekkend van een lemmatische en axiomatische definitie - waarin cultuur met Arnold Toynbee wordt geduid als een creatief antwoord van de mens op maatschappelijke uitdagingen - ontleedt de cursus hoe culturen opgebouwd zijn rond identiteit, tropologische taalfiguren (metafoor en metonymie) en structuralistische tekensystemen.

Via de hermeneutiek en de ABC-theorie van duiding laat het vak zien dat elk cultureel waardeoordeel gevormd wordt door dieperliggende vooropstellingen, terwijl de waardenrangorde van Vladimir Solovjov (schaamte, medelijden en eerbied) de gewetensvolle kern van de menselijke beschaving blootlegt.

In een rijke reeks capita selecta analyseert de cursus vervolgens het antieke multiculturele denken van Herodotos, de platonische verhouding tussen archetype en afbeelding, de overgang van mythe naar rationaliteit bij de sofisten, het nominalisme sinds Willem van Ockham en de hedendaagse postmoderne grondslagencrisis, om ten slotte te pleiten voor een gewetensvolle herstichting van de cultuur tegenover het dreigende nihilisme en cynisme.

1: Het Begrip Cultuur, Definitie en de Uitdaging van het Bestaan

De cultuurfilosofie benadert het fenomeen cultuur vanuit verschillende geestes- en menswetenschappelijke disciplines om te komen tot een beter zicht op haar wezen en alomvattende omvang. Cultuur wordt in de kern gedefinieerd als de wijze waarop de mens de werkelijkheid begrijpt en de onafgewerkte opgaven of problemen in zijn bestaan inventief oplost. Het vak hanteert hierbij een werkmodel of lemma, met name de definitie van de Britse cultuurhistoricus Arnold Toynbee: cultuur is het geslaagde antwoord dat een creatieve minderheid of elite biedt op een uitdagende natuurlijke of maatschappelijke situatie.

De cursus maakt een strikt onderscheid tussen verschillende typen definities: van nominale (woordelijke) en reële (zakelijke) omschrijvingen tot beschrijvende (neutrale) en axiologische (waardenstelselmatige) benaderingen. Waar de positivistische wetenschap cultuur gereduceerd heeft tot een louter beschrijvend 'leefbaar makend apparaat', benadrukt de klassieke en filosofische traditie de axiologische dimensie: cultuur als een geïntegreerd

stelsel van idealen, normen en gedragsverwachtingen die de mens veredelen en opvoeden tot een hoger zedelijk en intellectueel niveau.

2: Identiteit, Tropologie en de Structuur van het Tekensysteem

Ieder spreken over cultuur vereist dat men de identiteit van een cultuurverschijnsel omlijnt. De identiteit is datgene waardoor een gegeven zich onderscheidt van de rest van de werkelijkheid. Deze identificatie rust op het identiteitsaxioma, dat de basis vormt van de logica en de ontologie. Dankzij identiteit en onderscheid kan de mens een geordend wereldbeeld opbouwen en voorkomen dat zijn bewustzijn verzinkt in een chaotische oceaan van wanorde.

Om de werkelijkheid te ordenen en te communiceren, bedient de mens zich van taal en tropologische wendingen. Twee hoofdtropen sturen ons culturele denken: de metafoor (gebaseerd op gelijkenis en distributieve verzamelingen) en de metonymie (gebaseerd op samenhang en collectieve systemen). Zo fungeren maatschappelijke symbolen, zoals geld of vlaggen, als metonymische of metaforische dragers van culturele waarden. In het spoor van het structuralisme en denkers als Claude Lévi-Strauss toont de cursus aan dat cultuur functioneert als een omvattend tekensysteem en denkkader, analoog aan de structuur van de taal, zonder welk een geordend menselijk samenleven ondenkbaar is.

3: Hermeneutiek, de ABC-Theorie en de Hiërarchie van Waarden

Elke cultuur is wezenlijk een duidingssysteem of hermeneutiek. De mens is van nature een zingever die de werkelijkheid interpreteert. Zingeving schommelt voortdurend tussen zinvatting (het objectief begrijpen van de werkelijkheid zoals zij op zichzelf is) en zinstichting (het toekennen van een subjectieve betekenis vanuit eigen vooroordelen). Om deze duidingsstructuur te verhelderen, gebruikt de cursus de ABC-theorie van Ellis en Sagarin. Hierin staat A voor het objectieve feit of de prikkel uit de werkelijkheid, B voor de innerlijke vooropstellingen, waarden en axiomata van het subject, en C voor het uiteindelijke oordeel of de emotionele reactie. Verschillen in culturele duiding en psychische reacties verklaren zich doordat uiteenlopende subjecten met verschillende B-factoren op eenzelfde A-gegeven reageren.

Als waardedragend stelsel rust cultuur op een zedelijke rangorde. Voortbouwend op de Russische filosoof Vladimir Solovjov onderscheidt de cursus drie fundamentele basisgevoelens die aan de wortel van alle menselijke beschaving liggen:

- *Het schaamtegevoel*: het bewustzijn dat ontstaat wanneer de mens dreigt te vervallen tot gedrag dat beneden zijn menselijke waardigheid en de lagere driften ligt.

- *Het medelijden* of de vertedering: de spontane solidariteit en naastenliefde ten opzichte van de medemens als gelijke.

- *Het ontzag* of de eerbied: de schroom en verering ten opzichte van het hogere, het heilige en de goddelijke werkelijkheid.

4: Cultuurhistorische Perspectieven: Herodotos, Mythen en Demythologisering

In de uitgebreide reeks capita selecta onderzoekt de cursus hoe culturele patronen zich historisch hebben gemanifesteerd. De antieke geschiedschrijver Herodotos van Halikarnassos geldt als de pionier van het multiculturele denken. Door de zeden en geloofsovertuigingen van uiteenlopende volkeren neutraal te onderzoeken, liet Herodotos zien dat elke gemeenschap haar eigen ongeschreven vooropstellingen en wetten als absoluut ervaart. Via zijn Ionische, democratisch-dialogische methode poogde hij verstandhouding te stichten tussen de Griekse en de barbarenwereld.

Daarnaast ontleedt de cursus het archaïsche en platonische denkkader waarin menselijke handelingen, rituelen en maatschappelijke instellingen pas waarde krijgen als een getrouwe afbeelding of herhaling van een goddelijk oerbeeld of archetype. Bij de antieke Protosofistiek (zoals Protagoras) ontstaat echter een ingrijpende grondslagencrisis: de aloude mythen en goddelijke tradities worden gedemythologiseerd en gedefiniteerd als loutere menselijke afspraken. Door dit opkomende secularisme en relativisme verschuift de rechtvaardiging van het recht en de moraal van een transcendentale grondslag naar menselijke consensus en retorische doordrukkracht.

5: Nominalisme, de Moderne Rede en Postmoderne Cultuurkritiek

Een scharnierpunt in de westerse cultuurgeschiedenis is de opkomst van het nominalisme sinds Willem van Ockham. Het nominalisme verwerpt het bestaan van objectieve wezensvormen en universele waarden (ideeën) buiten de menselijke geest en reduceert algemene begrippen tot loutere namen of taalafspraken. Dit legde de basis voor het Moderne Verlichte Rationalisme, de industriële revolutie en de vooruitgangsgedachte, waarin de mens als autonoom wezen de natuur wil beheersen en herinrichten.

Wanneer de Moderne rede zich echter losmaakt van het zedelijke geweten en de transcendentie, slaat zij om in haar tegendeel. Zoals blijkt uit het kunstwerk van Goya (“de droom van de rede brengt monsters voort”) en het

literaire oeuvre van Franz Kafka, kan een overgeformaliseerde rede leiden tot absurde vervreemding, bureaucratische terreur en een onkenbare schuld.

Denkers als Jean-Paul Sartre verwoordden dit in de leuze “God is dood, dus alles is toegelaten”, wat de weg opende voor libertinisme, maatschappelijke indoctrinatie en ideologische manipulatie.

In de hedendaagse Postmoderniteit (vertegenwoordigd door denkers als Michel Foucault, Jacques Derrida en Richard Rorty) worden de 'grote verhalen' en het vooruitgangsgeloof van de Moderniteit grondig gedeconstructueerd en afgebouwd.

De cursus waarschuwt echter dat een radicaal deconstructionisme en cynisme dreigen te vervallen in een bodemloos nihilisme (katagogie).

Tegenover deze neergang verdedigt het vak de platonische en christelijke weg van de anagogie: de opwaartse vorming en herstichting van de menselijke geest door een hernieuwde verankering in waarheid, geweten en de idee van het Goede.